

VLOGA DRŽAVNE MEJE V GOSPODARSKO POPULACIJSKEM RAZVOJU TER SPREMINJANJU IZRABE TAL V OBMEJNEM PODRAVSKEM HRIBOVITEM SVETU

Dr. Mavricij ZGONIK, Maribor

Eden od mobilnih dejavnikov v pokrajini, ki more določeno učinkovati v gospodarsko populacijskem in fiziognomskem razvoju, je tudi državna meja. Kot antropogeni element družbenopolitičnega in zgodovinskega značaja je s svojevrstno geografsko karakteristiko tesno povezana z obdajajočo pokrajino; s tem more vplivati na geografsko okolje neposredno ali posredno, spodbudno ali pospeševalno, statično in zaviralno. Ob njej se zadržujejo tradicionalne gospodarske in družbene oblike ali pa se javljajo inovacije. Kakšne so in kakšna je njih dinamika, je odvisno ob součinkovanju naravnogeografskih prvin od gospodarskega značaja in strukture obmejnega prebivalstva ter širših spreminjajočih se družbenopolitičnih odnosov obmejnih držav.

V povojnih letih smo priča različno učinkujoče vloge državne meje tako v gospodarsko populacijskem in fiziognomskem razvoju kakor v kulturnem ponašanju prebivalstva obmejnega slovenskega prostora. Drugače učinkuje državna meja npr. pri Novi Gorici, na Krasu ali na Koprskem, drugače v obmejnih krajih ob Muri, ob gornji Pesnici, drugače v Obmejnem Dravskem hribovju, v tem pa zopet različno v osrednjem dolinskem delu in drugače v obmejnem hribovitem svetu. Tako se v tem pogledu razlikuje razvoj obmejnih predelov dravograjske, radeljske ali mariborske občine od njihovih ostalih delov.

I.

1. Senžermenska državna meja je med Kraljevino SHS in Avstrijsko republiko, ki je nastala leta 1919 in je ostala nespremenjena tudi po letu 1945, pomeni za obmejne kraje v Obmejnem Dravskem hribovju in gornji Pesniški dolini uveljavljanje novega antropogenega elementa. V vsem tem obdobju se uveljavlja na Kozjaku in v ostalem hribovitem svetu severno od Drave ter ob gornji Pesnici kot meja zaprtega tipa. Tako ne vpliva dovolj spodbudno na hitrejši gospodarski razvoj niti na eni niti na drugi strani, temveč prevladujočo enostransko gospodarsko razvitost v izrazito agrarno gozdarski ali agrarno vinogradniški pokrajini celo zadržuje. Njena prometna izoliranost, gospodarska zaprtost in relativna inertnost, zlasti v večjem hribovitem delu, je opazna celo v zadnjih letih živahnejšega odpiranja. Takšna funkcija državne meje izhaja iz svojevrstnega fiziognom-

skega značaja ter specifične gospodarske strukture hribovitega obmejnega pasu.

Obmejno Dravsko hribovje, ki ga sestavlja več individualiziranih enot, ima raztegnjeno, dokaj razbito oblikovitost ter je v reliefni plastiki v primerjavi z Dravskim Pohorjem manj enotno. Svet ozkih hrbtov in globokih jarkov je razgiban in zapleten. Njegovo osnovno zahodno-vzhodno longitudinalno prometno usmerjenost prekinjajo številne prečne doline, strmi jarki in ozke rebri med njimi. Vstop z dravske pa tudi s severne, avstrijske strani je strm. Vse to ohranja prometno odročnost in delno osamljenost, otežkoča prometno povezavo med deli, tako v prečni kakor v podolžni smeri.

2. V zvezi s tem se je ohranilo agrarno-gozdarsko gospodarstvo s ponaša so vplivali še drugi faktorji: relativno slabša gozdna sestava, slabše likulturnim in deloma avtarkičnim značajem dalje kot na Dravskem Pohorju. Na gospodarsko zaprtost in nemobilnost obmejnega hribovitega svezemljiškoposestne razmere ter zaostalost gospodarstva avstrijskih krajev na severnem vznožju Kozjaka in v dolini Čakave. Vse to je v inovacijski dobi komercializacije lesa dolinske trgovce manj pritegovalo kakor pohorska stran.

Značilno za vso obmejno regijo severno od Drave je tudi pomanjkanje osrednjih krajev, ki bi mogli, četudi skromno, razvijati okoli sebe vidnejše neagrarne dejavnosti. Če dodamo, da so tako na avstrijski kakor na dravski strani ob vznožju obmejnega hribovja le skromna urbana naselja brez večje gravitacijske privlačnosti, potem je razumljivo, da ni bilo čutiti niti pred letom 1919 niti dolgo pozneje pomembnejših silnic znatnejše gospodarske aktivnosti. Celo širša, gosteje naseljena gornja Pesniška dolina med Svečino in Jurijem na eni ter Lučanami na drugi strani ni usposobila v izrazito agrarno vinorodnem področju zaradi zatišne lege nobenega pomembnejšega osrednjega kraja.

II.

1. S teritorialno politično in administrativno spremembo pripadnosti enega dela severnega hribovitega zaledja leta 1919 se je Obmejno Dravsko hribovje tesneje naslonilo na naravna in prometno geografska podravska izhodišča in s tem tudi na mariborsko gravitacijsko področje. Tega ni mogla bistveno zmanjšati nasprotna sprememba v zahodnem delu obmejne regije, kjer je del hribovitega gozdnatega ozemlja v k. o. Mlake in Sobote ostal v Avstriji. Tako je prekinila nova meja trgovanje obmejnih krajev z dolinami na obeh straneh ter pustila odprto pot le proti Dravski dolini in Mariboru, od Maribora pa odtrgala povirje Pesnice in gornje Čakave.

Nova meja je pospešila najprej opustitev še ohranjenega planinskega pašništva na Golici in Košenjaku, destimulativno je delovala tudi na živinorejo v Dravski dolini. Na večje sejme v Vuzenici, na Muti in v Radljah med obema vojnama nemški kupci iz oddaljenejših krajev na Koroškem in Štajerskem niso več prihajali. Oslabitev obvozne poti in tranzita čez Radelj je povsem ohromila tudi trgovino z vini iz srednje Štajerske ter pustila obmejno ozemlje v gospodarsko mrtvi coni. To se je kazalo tudi v stagnaciji obeh osrednjih krajev v Dravski dolini. Tako je prebivalstvo

med letom 1921 in 1931 na Muti nazadovalo za $-1,6\%$ in v Radljah celo za $-4,9\%$, medtem ko beležimo v ostalih srednjih krajih porast.

S tesnejšo naslonitvijo na dravsko dolino pa je v 30 letih prodirajoča komercializacija lesa intenzivneje zajela tudi hriboviti svet severno od Drave. Povečala se je tudi dinamika prevrednotenja zemlje, ki je bila do konca prve vojne v primeri z ostalo Dravsko dolino še zmerna. Prehajanje gozdnih kompleksov v neagrarnne roke dolinskih trgovcev in drugih meščanskih špekulantov se je sedaj okrepilo. V celoti pa seje zadrževal prej ugotovljeni gospodarski značaj s poudarjeno prometno odročnostjo ter po nastanku državne meje tudi z relativno izoliranostjo ter prevladujočo enostransko gospodarsko usmerjenostjo tudi ves čas med obema vojnama.

Za celotno obmejno pokrajino je bila takrat značilna gospodarska nepodjetnost ter vztrajanje pri starejših gospodarskih oblikah in zastarelem kulturnem ponašnju. Poskusi izkoriščanja zemeljskega bogastva so bili le efemerni. Tihotapstvo je bilo le sporadično in gospodarsko nepomembno. Tudi nekoliko razvijajoči se turizem in planinarstvo v času izboljšanja meddržavnih odnosov z Avstrijo je v celoti odmrlo po nastopu nacizma.

2. Posledica takšnega razvoja je bila, da je obmejno ozemlje ostalo zaprto in je začelo v celotnem razvoju Dravske doline zaostajati. Spreminjanje izrabe tal se je zmerno nadaljevalo, še najbolj je napredovalo opuščanje strmih njiv in višjih pašnikov v notranjem pasu. Po katastrskih podatkih je bilo spreminjanje kmetijskih površin v hribovitem svetu severno od Drave takrat počasnejše kot v hribovitem svetu južno od Drave. Vzrok temu je bil, da se je agrarno prebivalstvo severno od Drave še močno oklepalo polikulturnega kmetijstva. Celotna površina njiv se je zmanjšala v dobi od 1900 do 1946 v hribovitih k. o. na Dravskem Pohorju za -13% , v Obmejnem Dravskem hribovju pa le za -5% , pašnikov pa v prvem primeru za -13% , v drugem pa za okoli -7% , čeprav je proces ozelenjevanja in ogozdovanja kot posledica deagrarizacije že povsod viden. Družbenoekonomsko razslojevanje hribovskega agrarnega prebivalstva se je nadaljevalo. Okrepljena konjunktura trgovine z lesom in pospešena industrializacija osrednje doline sta ta proces samo pospešili. Razumljivo je, da najbolj v notranjem, izrazito mejnem gozdnatem pasu od Košenjaka do Gaja na Kozjaku. Vzporedno s tem se je tudi najbolj zmanjševalo prebivalstvo, računano po k. o. v poprečju od -10% do -30% v smeri od vzhoda proti zahodu. Posledica vsega tega je, da je notranji, obmejni agrarno-gozdni pas, zlasti še v srednjem in zahodnem delu, ostal nekako v »mrtvi coni«. Analogno temu so se povečale gozdne površine, v hribovitih k. o. severno od Drave za $+6\%$, južno od Drave za $+3\%$.

Med pozitivnimi učinki obstoja meje med obema vojnama pa je vredno omeniti utrditev in ohranitev slovenskega etničnega značaja, tako celotne Dravske doline kot zahodnega dela Slovenskih goric, ter ustavitve ponemčevalnega procesa, ki je v sistematičnih raznarodovalnih klinih prodiral v Dravsko dolino in gornjo Pesniško dolino. Izrazito slovenski značaj samotnih kmetij in ostalega agrarnega prebivalstva, ki je ostal v času gospodarskega in političnega pritiska dolinskih, deloma nemških veleposestnikov, lesnih in vinskih trgovcev ter gostilničarjev že iz družbenorazrednih razlik nespremenjen, ni ustavil le nemškega pritiska, temveč je tudi rešil v usodnih letih 1918/19 pripadnost ostalega dela Dravske doline in gornje Pesnice, s tem pa tudi Maribora novi, jugoslovanski nacionalni državi.

1. Za dobo okupacije ni na razpolago dovolj zanesljivih in primerljivih podatkov, ki bi se nanašali na gospodarsko populacijski razvoj obravnavanega ozemlja. Državna meja formalno ni obstajala, dejansko pa kakor da je še bila. Izoliranost današnjega obmejnega ozemlja se je še povečala. Prav na njem je narodnoosvobodilno gibanje našlo najmočnejšo oporo.

2. V prvih povojnih letih je šel razvoj v bistvu po podobnih tirnicah, kot smo ugotovili za obdobje med obema vojnama, če izvzamemo kratkotrajni pojav relativne delne reagrarizacije med vojno in povečano nataliteto po vojni. Hermetično zaprta meja in relativna zaostalost obmejnega pasu pa tudi sosednjega avstrijskega ozemlja sta onemogočili vsakršen količkaj pomembnejši stik krajev tostran in onstran meje, oviran pa je bil tudi med posameznimi deli ozemlja na naši strani. Ko so se javljali npr. prvi začetki živahnejšega turističnega prometa na Dravskem Pohorju in v dravski dolini, je ostalo obmejno ozemlje zaradi meje kakor odrezano razen skrajnega vzhodnega dela Kozjaka. Tudi prehod čez Radelj je komaj posredoval nekaj stacionarnih prehodov.

Nov moment v gospodarsko populacijskem razvoju notranjega obmejnega pasu je nastopil s modernizacijo gozdnega gospodarstva. Zaradi bližine meje in drugih naravno prometnih neugodnosti je sedaj izgradnja omrežja gozdnih cest in poti v Obmejnem Dravskem hribovju zaostajala za izgradnjo na Dravskem Pohorju. Poleg tega pa je mehanizacija sečnje in prevoza lesa zmanjševala potrebo po nekvalificirani delovni sili. Tako so se kopičila protislovja v agrarni strukturi v obmejnem pasu.

Sočasno beležimo s spremenjenimi družbenopolitičnimi odnosi v osrednjem delu Dravske doline in neposredni okolici pospešeno industrializacijo. Toda zaradi obmejne izoliranosti in naravnogeografskih neugodnosti je moglo iz obmejnih krajev komaj po nekaj dnevnih migrantov v dolinske kraje. Ves obmejni pas v širini 3 do 6 km predstavlja na karti dnevne migracije sklenjeno belo liso. Tako je absolutno in relativno zmanjšanje prebivalstva, ki je v pokrajini latentno že od konca preteklega stoletja, sedaj najbistvenejši demografski pojav. S tem se veča disonanca v razvoju hribovitega obmejnega ozemlja in osrednje doline. Javljajo se prve opuščene hribovske domačije, najpogosteje ravno v obmejnem gozdnem pasu. Pospešujejo jih poleg gospodarske neučinkovitosti in bližine meje tudi slabše ekološke in zemljiškoposestne razmere. Če je depopulacija v prvih povojnih letih še zmerna, poteka sedaj pospešeno. Prebivalstvo kljub še visoki nataliteti naglo nazaduje. Pojav depopulacije in ostarevanja prebivalstva postaja v obmejnem pasu splošen in nepretrgan ter raste od vzhoda proti zahodu.

3. V drugi fazi po vojni, ko so se sprostili prehodi čez mejo, je prišlo tudi v tem delu obmejnega ozemlja do večje mobilnosti. To je olajšalo maloobmejni promet ter omogočilo živahnejše stike prebivalstva na obeh straneh meje. Olajšave v gibanju ob meji so prinesle nekaj več življenja najprej v turistično-planinskem pogledu. Olajšan je bil dostop na vrhove Kozjaka, toda najbolj v vzhodnem delu, medtem ko je ostal zahodni del še v mrtvi coni. Realizirala se je severna planinska magistrala, povečal se je redni javni promet iz dravske doline, okreplil se je promet čez Radelj in gornjo Pesnico.

Liberalizacija meje sedaj pospešeno vpliva na izgradnjo gozdnih poti na Kozjaku in v ostalem obmejnem ozemlju, ne samo v prečni smeri do poviraja potokov, temveč tudi v podolžni smeri. Gozdno gospodarstvo pričanja povezovati notranja gozdna področja tudi vzdolž meje. Vse gostejše omrežje gozdnih poti v notranjosti učinkuje na eni strani na modernizacijo gozdnega gospodarstva, in kolikor se odločajo posamezne hribovske kmetije za preobrazbo v smeri tržnega gospodarstva, tudi na pospešeno začasno dnevno migracijo ali stalno odseljevanje odvečne delovne sile. Gravitacijsko zaledje osrednjih dolinskih krajev in Maribora se vse globlje širi v hribovito notranjost proti meji, s tem pa se krepi strukturno spreminjanje prebivalstva; deagrarnizacija se pospešeno razvija.

4. V zadnjih desetih letih moramo prav v obmejnem prebivalstvu konstatirati vse večjo dinamiko ne samo k stalnemu zapuščanju hribovskih kmetij, temveč tudi k stalnemu izseljevanju. Pomanjkanje možnosti zaposlitve v neagrarnih dejavnostih doma, splošna gospodarska in kulturna zaostalost in še ohranjena relativna obmejna izoliranost, na drugi strani pa modernizacija gozdnega gospodarstva, v gornji Pesniški dolini pa tudi kmetijstva in vinogradništva v družbenem sektorju, vse to z vso težo pritiska na agrarno prebivalstvo. Po svežih podatkih je bilo v zadnjih 8 letih opuščenih npr. v obmejnih k. o. Sp. Kapla 6, Zg. Kapla 4, Radelca 4, Brezni vrh 4, Brezovec 2, Pernice-Mlake 6 domačij, vse v radeljski občini. Vzporedno s tem naglo napreduje ostarevanje prebivalstva; padanje deleža prebivalstva med 20 in 30 letom pa kaže tudi na močno fluktuacijo mladih.

Zelo dinamično nazadovanje obmejnega prebivalstva, tako absolutno kot relativno, je zlasti intenzivno po letu 1960, najmanj na vzhodu, v mejnem sektorju ob gornji Pesnici, najbolj na zahodu. Zaradi bližine Maribora, večje možnosti dnevne zaposlitve in nekoliko drugačne zemljiške sestave je v obmejnih krajih ob Pesnici nazadovanje prebivalstva v času od 1948 do 1970 poprečno okoli -5% , v obmejnih krajih na vzhodnem Kozjaku je že okoli -20% , v osrednjem delu obmejnega hribovja okoli -25% , medtem ko pade prebivalstvo v zahodnem delu, na Košenjaku in izrastkih Goliče celo od -30% do -45% . Depopulacija raste analogno z gospodarsko in prometno zaprtostjo meje ter v soodvisnosti z zemljiškoposestno strukturo.

5. Vzporedno s takšnim gospodarsko populacijskim razvojem gre tudi prestrukturiranje agrarnega prebivalstva. Nazadovanje deleža agrarnega prebivalstva je najdinamičnejše v urbanizirajoči se osrednji dolini ter v neposredno stikajočem se nižjem delu hribovite okolice, medtem ko je v neposrednem obmejnem pasu iz splošno znanih vzrokov mnogo šibkejši. Delež mešanih gospodinjestev je zato tu mnogo manjši. Po podatkih iz leta 1966 je bilo tu še vedno nad 60% kmečkih gospodinjestev, seveda z izredno neugodno starostno sestavo ter z zaostalim tehnološkim gospodarstvom ter le 5% do 10% mešanih gospodinjestev. Šele v nižjem vzporednem pasu je vrsta krajev, ki imajo 30% do 59% kmečkih in mnogo višji delež mešanih gospodinjestev. Ti dve tipološki skupini predstavljata jedro obdravskega obmejnega ozemlja. Primerjajoč celotno Obmejno Dravsko hribovje z ostalima dvema deloma Dravske doline je recentni proces deagrarnizacije v njem najdinamičnejši. Poklicna polarizacija je tu najhitrejša. V tipološki diferenciaciji agrarne pokrajine v Dravski dolini torej notranji obmejni pas še posebej izstopa.

6. Notranje obmejno ozemlje v dravograjski, radeljski in mariborski občini je tudi območje posebnih oblik notranje migracije. Ob nadaljnji liberalizaciji meje in zgoščevanju prometne mreže odhaja del odvečne delovne sile na začasno zaposlitev na avstrijsko stran največ prav iz obmejnega pasu, neevidentirano in večinoma mimo zaposlitvenih uradov in oblasti. Motivi tedenske ali dnevne migracije čez mejo so drugačni ko pri dnevni migraciji v dolinske industrijske kraje. Zato so učinki nekoliko drugačni, vedno pa je v njih integrirana bližina meje. Kot precej mobilno inovacijsko gibanje seveda ni tako množično in je omejeno na neposredni obmejni pas v vseh treh obdravskih občinah. Tedenska selitev zajema močno tudi žensko delovno silo iz agrarnih in polagrarnih domačij. Visok odstotek predstavljajo kmetijski in gozdni delavci, iz Pesniške doline pa odhajajo na priložnostno, večinoma enodnevno zaposlitev na vinogradniška dela. Manj pogosto je zaposlovanje dnevnih in tedenskih migrantov v sekundarnih ali terciarnih dejavnostih, vse pa poteka stihijsko. Tako dnevna kot tedenska priložnostna migracija sta izraz gospodarske zaostalosti in močne deagrarizacije na naši strani ter specifične gospodarske strukture tostran in onstran meje.

7. Naslednji prostorski pojav, na katerega vpliva posredno ali neposredno tudi meja kot faktor v pokrajini, je proces preobrazbe zemljiških površin. Obseg posameznih zemljiških kategorij se zlasti od 60. let dalje spreminja v mnogo večjem koeficientu kot prej, ne da bi se rušilo njihovo notranje razmerje. Opuščanje njivskih in negovanih pašniških površin ter adekvatno s tem naraščanje gozdnih površin je najdinamičnejše prav vzdolž meje. Za vse obmejno območje je zlasti značilno, da naglo opuščanje njivskih površin, ki je seveda tesno povezano s preslojevanjem agrarnega prebivalstva, razen v mejnem sektorju ob gornji Pesnici ne bogati zelenih površin, ker se te še naprej zaraščajo in v končnem efektu postanejo gozdne površine. Proces ozelenjevanja ornih površin je večinoma prehodnega pojava, končen pojav je ogozdovanje.

Bližina državne meje ne učinkuje stimulatивно niti na ohranjanje njiv niti na negovanje travnikov in sadovnjakov, še manj pašnikov, temveč pospešuje njihovo zaraščanje v gozdne površine, le ob gornji Pesnici prevladuje njihova preobrazba v zelene površine. Terenske ugotovitve o naglem ozelenjevanju in končnem ogozdovanju ornih površin so v vseh obmejnih k. o. prav vznemirljive. Tu je že naklon terena 15° pri njivah in 20° pri pašnikih kritičen; gornji limes pa je, odvisno od ekoloških razmer, že pri nagibu 25° . Dolga leta po osvoboditvi sta popolna zaprtost in pomanjkanje sleherne komunikativnosti državne meje stihijsko spreminjanje kmetijskih površin samo še pospešila. Potreba po preglednosti meje in dolgoletna prepoved gibanja v neposrednem obmejnem pasu sta sicer zahtevali večje poseke vzdolž državne meje, vendar je to proti stalnemu zaraščanju kmetijskih površin le malenkosten primanjkljaj.

Kot kažejo katastrski podatki, je spreminjanje obdelovalnih površin po osvoboditvi na splošno dinamičnejše v k. o. Obmejnega Dravskega hribovja kot v k. o. na Dravskem Pohorju. Tako se je zmanjšala površina njiv v obmejni regiji v času od 1946 do 1969 za -27% , v hribovitem delu Dravskega Pohorja pa za -22% , pašniške površine pa so se zmanjšale celo za -34% . Temu primerno se je povečal obseg gozda na Dravskem Pohorju za okoli $+7,5\%$, medtem ko severno od Drave celo za $+15\%$. Še občutnejše je nazadovanje njiv v neposrednih obmejnih hribovitih k. o., od

—25 % do —35 %, površina pašnikov celo od —30 % do 45 %; površina gozdov se je povečala približno v enakem razmerju.

Dejanska preobrazba pa je še močnejša; zaradi zakasnitve reambuliranja in evidentiranja katastrski podatki ne kažejo resnične podobe. Terensko kartiranje in anketiranje in bolj sveži podatki gozdnih gospodarstev dovoljujejo dodatek še +15 % do +20 % preobrazujočih se kmetijskih površin, v samem neposrednem obmejnem pasu pa poprečno dodatek okoli +20 %.

Hitro zaraščanje obdelovalnih površin v notranjem obmejnem pasu pospešuje med drugim tudi naglo ostarevanje prebivalstva. Ostareli in zapuščeni hribovski kmetovalci reagirajo na zaraščanje svojevrstno. Zaradi neugodnih ekoloških in infrastrukturnih razmer so malo dovzetni za spodbude gozdnogospodarske službe po sistematičnem negovanju pašnikov in strokovni gojitvi zaraščajočih kmetijskih površin. Tako odpade v hriboviti obmejni regiji nad 70 % vseh sprememb kmetijskih površin v korist ogozdovanja, le v mejnem sektorju ob gornji Pesnici gre večji del manjšajočih se njivskih ali vinogradniških površin in sadovnjakov v korist večanja zelenih površin. Pojav naglega spreminjanja izrabe tal ter demografskega preslojevanja se javlja v prepletenem kompleksu, pri čemer ima neposredna bližina državne meje indirektno pospeševalno vlogo. V hriboviti obmejni regiji pa je spreminjanje izrabe tal, ki je praviloma stihijsko, tako dinamično, da je že težko govoriti o socialnem prelogu, temveč moremo reči, da imamo opravka skoraj že s socialno devastacijo produktivnih površin.

IV.

Bližina državne meje v kontekstu z drugimi prostorskimi družbeno-geografskimi pojavi vpliva destimulativno tudi na družbeno kulturno ponašanje prebivalcev hribovitega agrarnega gozdnatega ozemlja vzdolž državne meje.

1. Obmejno prebivalstvo spremljajo ob naglem ostarevanju aktivnega kmečkega prebivalstva, ob nazadovanju šoloobveznih otrok, ob pojavu socialnega preloga občutki materialne in družbene neenakosti. Proti mnogo mobilnejšemu, bogatejšemu in družbeno lagodnejšemu ponašanju neagrarnih prebivalcev v dolini je konservativni, samooskrbni žanr prebivalcev v obmejni regiji mnogo slabši in neperspektiven. Iz tega se rojevajo težnje po nagli spremembi načina življenja ne samo v nižjih zemljiško-posestnih kategorijah, temveč tudi med višjimi zemljiškimi posestniki. Tako zapuščajo celo sposobne kmetije tudi potencialni dediči. Dnevni in tedenski migranti se sicer začasno še vračajo na svoje domačije, vendar ostaja njih končni cilj preseliti ali izseliti se v urbane kraje.

Obmejni pas je cona družbene neumirjenosti, zlasti v zanemarjenih in širše »družbeno pozabljenih« krajih. Kulturno obnašanje njegovega prebivalstva je v vedno večjem razkoraku z naprednejšim kolektivnim družbeno kulturnim obnašanjem v dolinskih krajih. Že od prej ohranjena gospodarska in družbeno konservativna miselnost še živi. V skromnih medsebojnih stikih pomeni splošna zaostalost v obmejnem pasu mnogo širši pojem, kot ga moremo slediti v kakšni drugi obmejni slovenski regiji.

Konservativna mentaliteta ter neperspektivne gospodarske možnosti dóma zavirajo prebivalstvo pri višji kulturni vzgoji in izobrazbi. Prav v obmejni hriboviti regiji opažamo, kako vplivajo gospodarski in strukturni problemi občutek nemoči ter skoraj že alienacijo staršev po višji splošni in strokovni izobrazbi otrok. Dokler so otroci v prvih štirih razredih na domačih šolah, še imajo podobno družbeno kulturno obnašanje kot njihovi starši. Med nadaljnjim šolanjem v dolinskih osnovnih šolah pa se psihološko navzamejo novega kolektivnega družbeno kulturnega obnašanja ter se odločijo za zapustitev domačega agrarnega okolja in prekvalifikacijo.

2. Do pred kratkim je pomenila severna meja na Kozjaku, Košenjaku in v nekoliko omiljeni obliki tudi ob gornji Pesnici »zid«. Danes pa se njena vloga spreminja in z njenim odpiranjem nastajajo novi problemi. Tako vidimo, da imata družbeno razlikovanje in družbena neenakost obmejnega prebivalstva drugačen izvor kot v dolinskih krajih ali mestu; korenini v sami pokrajini in v strukturnih razlikah med obmejnimi hribovitim ter osrednjim urbanizirajočim se svetom. Polarizacija v gospodarskem in družbeno kulturnem razvoju je zato vse večja. Takšno stanje pa more postati sčasoma nacionalno prostorski problem. Posledice, ki bi nastale, če bi obmejno ozemlje prepuščali nadaljnji stihiji, bi bile hude ter mnogo širšega in kompleksnega pomena.

V.

Namen referata skuša ugotoviti, kako je vplival in kako vpliva državna meja v obmejni podravski regiji na njeno prostorsko spreminjanje, gospodarsko, fiziognomsko in strukturno. Reševanje te naloge je težavno, ker je z objektivnimi merili težko zanesljivo ugotavljati direktno funkcijo meje v razvoju pokrajine. V veliki večini je zato pokazljiva njena vloga le posredno. Le ob nekaterih pojavih bi mogli govoriti o direktnem učinkovanju meje, npr. prenehanje prejšnjega nemškega gospodarskega in političnega pritiska na slovensko agrarno prebivalstvo po prvi vojni, omogočanje normalnega gibanja v neposrednem obmejnem pasu v času neurejenih meddržavnih odnosov in nasprotno; poskusi nasilnih prehodov čez mejo, pojav tihotapstva, primeri mešanih zakonov in nekateri drugi obmejni lokalni pojavi.

Dejstvo pa je, da je obdravsko obmejno ozemlje v primerjavi s sosednjimi gospodarskogeografskimi področji tako gospodarsko kakor družbeno kulturno manj razvito, da je zaostalo ne samo v gospodarski bazi in iniciativnosti, temveč tudi v miselnosti in razgledanosti ter da je na njem stihijsko spreminjanje tal najmočnejše, preslojevanje prebivalstva po stopnji dinamike najobčutnejše. Prebivalstvo zajema močna inovacija nemira. Tako se tu javljajo posebne oblike notranje migracije, domačije ostavevajo ali se opuščajo, hribovski predeli se praznijo. Obdravska obmejna regija je ena izmed slovenskih regij, kjer v preobrazbi tal izrazito prevladuje ogozdovanje. Še najbolj so opazne spremembe, ko se sprosti gibanje v obmejnem pasu. Toda kljub temu ohranja meja od Ojstrice na Košenjaku do Gaja na Kozjaku in deloma do Plača v zahodnih Slovenskih gorica v primerjavi z nekaterimi drugimi slovenskimi obmejnimi sektorji znake relativne zaprtosti in nepodjetnosti.

Po svoji funkciji pa ta specifičnost ni podana v značaju same državne meje kot take, temveč meje kot sestavnega dela celote, to je naravnogeografske, prometne in družbenogeografske strukture obmejnega ozemlja in njegovega prebivalstva. Tako so opazne določene razlike v njenem učinkovanju v obmejnem dravskem hribovitem svetu ter gričevnatem vinogradniškem svetu ob gornji Pesnici. Iz teh razlogov je možno ugotavljanje funkcije državne meje v gospodarskem, populacijskem in strukturnem razvoju ter prevrednotenju zemlje le v soupoštevanju funkcije in učinkov vseh stabilnih in mobilnih sestavin v pokrajini, le v kontekstu z drugimi prostorskimi spremembami.

Da pa je zaostalost obravnavane obmejne regije relativno še tako velika, da je celotna problematika v zvezi z deagrarizacijo tako široka, da je v njej še toliko stihije, je treba iskati vzroke tudi v naši predolgi brezbriznosti do teh krajev. Kot geografi smo prepričani, da je nadaljnje prepuščanje obmejne agrarne regije stihijskemu razvoju splošno škodljivo in lahko tudi usodno. Novejši hitrejši razvoj obmejnih krajev na drugi strani državne meje, kjer družba uspešno posega v načrtni razvoj krajev, ki so bili še v bližnji preteklosti podobno zaostali kot kraji na naši strani, je dokaz, da prisotnost državne meje same na sebi še ni odločilna za njihov nadaljnji razvoj, lahko pa ga ovira ali z inovacijami spodbuja.

UPORABLJENI VIRI

1. Zemljiškoposestni protokoli ter indikacijske mape franciscejskega katastra leta 1824. Državni arhiv SRS v Ljubljani in Landesarchiv v Gradcu in Celovcu
2. Sumarni zemljiški izpis po k. o. leta 1946, 1956, 1968 in 1971. Zavod za izmero in kataster v Mariboru in Slovenjem Gradcu
3. Poročili o pogozdenih površinah GG Maribor in GG Slovenj Gradec. Oddelek za opredelitev in taksacijo, 1969
4. Novo zgrajene gozdo kamionske ceste na Pohorju, Kozjaku in Košenjaku. Oddelek za operativno pri upravah GG v Mariboru in Slovenjem Gradcu leta 1967 in 1970
5. Terensko kartiranje in anketiranje v k. o. Spod. Boč, Brezni vrh in Pernice-Mlake leta 1969
6. Spezial Ortsrepertorium von Steiermark, Kärnten za leti 1900 in 1910, Wien 1902 in 1912
7. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937
8. Prebivalstvo po naseljih od leta 1869 do 1966 za občine Maribor Center, Maribor Tabor, Maribor Tezno, Lenart, Radlje ob Dravi, Slovenska Bistrica. Ekonomski center Maribor, oddelek za plan in statistiko 1966
9. Štetje registra prebivalstva (Reg-P) pri posameznih krajevnih matičnih uradih v občini Maribor, Radlje ob Dravi in Dravograd leta 1967, 1968, 1969, 1970, 1971
10. Začasni rezultati popisa prebivalstva in stanovanj 31. 3. 1971. Zavod za statistiko SRS, Ljubljana 1971
11. Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark von 29. Nov. 1942, Marburg/Drau 1943
12. Vladimir Klemenčič, Gibanje števila prebivalstva v k. o. severne slovenske regije med leti 1961 in 1966. Rokopis inštituta za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana 1969
13. Podatki anketiranja tedenskih in priložnostnih migrantov na maloobmejnih prehodih Gradišče, Zgor. Kapla, Remšnik, Radelj, Bistriški jarek v dveh dvotedenskih opazovalnih obdobjih 1969

14. Podatki anketiranja priložnostne dnevne in tedenske migracije čez ma-loobmejne prehode Plač, Ciringa, Špičnik, Jurski vrh v dveh enotedenskih opa-zovalnih obdobjih 1970 in 1971

15. Podatki in izjave zavodov za zaposlovanje v Mariboru, Radljah in Dra-vogradu leta 1969, 1970

16. Popis in plan meje med Avstrijsko Republiko in Kraljevino SHS. Kom-isisija za razmejitve; zapisnik sestavljen 31. X. 1923. Študijska knjižnica v Ma-riboru

17. Mavricij Zgonik, Spreminjanje izrabe tal kot element preobrazbe po-krajine v Dravski dolini; tipkops doktorske disertacije, Maribor, 1970

DIE ROLLE DER STAATSGRENZE BEI DER WIRTSCHAFTS- UND POPULATIONSENTWICKLUNG, BEI DER UMWANDLUNG DER BODENAUSNÜTZUNG IM BERGIGEN GRENZGEBIET LÄNGS DER DRAU

Zusammenfassung

Auf die Wirtschafts- und Populationsentwicklung des Grenzgebietes kann unter der Mitwirkung der natürlichen geographischen Eigenheiten auch die Staatsgrenze einen wesentlichen Einfluß haben. Als einer der mobilen Faktoren kann sie ihrem Charakter gemäß anregend oder hemmend wirken. Die Saint-Germainer Staatsgrenze vom Jahre 1919, unverändert auch nach 1945, ist im Sektor von Košenjak bis Gaj auf dem Kozjak und noch bis Plač in den westlichen Slovenske gorice meistens eine Grenze gesperrten Typus. Wenn die wirtschaftliche Entwicklung im ganzen Grenzgebiet längs der Drau so langsam ist, wenn sich hier spezifische demographische Bewegungen zeigen, wenn hier die Wandlung der Bodenausnutzung hinsichtlich der Dynamik etwas anders ist als in den übrigen Teilen der Gemeinden Dravograd, Radlje und Maribor, und wenn sich hier auch die sozialen und kulturellen Verhältnisse von denen in den Talgebieten unterscheiden, muß man die Gründe dafür auch in der Anwesenheit und in der spezifischen Funktion der Staatsgrenze suchen.

Die Staatsgrenze an sich kann natürlich nicht im ganzen auf eine so oder anders geartete Entwicklung des Grenzgebietes wirken. Das geschieht nur im Kontext mit den spezifischen naturgeographischen Verhältnissen, mit der charakteristischen Wirtschaftsstruktur und der Struktur der Grundbesitze sowie auch mit den jeweiligen Beziehungen zwischen den beiden Grenzstaaten. So muß man in die Analyse des Einflusses und der Wirkung der Staatsgrenze Folgendes mit einbeziehen: den überwiegend gebirgigen und hügeligen Charakter des Grenzgebietes, sein zerhacktes Relief, die Abgelegenheit hinsichtlich des Verkehrs, die wirtschaftliche Verslossenheit, den schwierigen Zutritt vom Drautal und auch von der österreichischen Seite, dazu noch den ausgeprägten waldlandschaftlichen Charakter und die Entbehrung irgend welcher zentraler Ortschaften. Sogar das dichter angesiedelte und mehr offene obere Pesnicatal mit seinem typischen Agrar-, Obst- und Weinbaucharakter macht den Eindruck der Zurückgezogenheit, weil es einen zentralen Ort entbehrt.

Zwischen beiden Weltkriegen ist im behandelten Grenzgebiet kein lebhafterer Wirtschaftsrhythmus zu bemerken, obwohl sich das jetzige Drautal langsam industrialisiert. Die wirtschaftliche Verslossenheit dauert noch an, bis zu einem gewissen Grade verstärkt sie sich noch, besonders wegen des Rückgangs der Viehzucht und der Bergweiden. Die neue Staatsgrenze hemmt das Interesse deutscher Händler für das Vieh auf den früher lebhaften Märkten in Muta, Vuzenica, Radlje, der Handel mit den mittelsteirischen Weinen und der Verkehr über Radlje ins Drautal ist fast vollkommen eingestellt worden. Wohl merkt man aber grösseres Interesse der Kaufleute vom Tal fürs Holz im Draugebirge. Die Kommerzialisierung des Holzes fördert die Umwertung des Bodens, die Weidewiesen werden schneller aufgelassen. Für die ganze Grenzlandschaft ist aber in diesem Zeitabschnitt ein Mangel an wirtschaftlicher Unternehmungslust typisch sowie auch das Beharren bei einer landwirtschaftlichen Polikultur und teilweise einer Autarkie. Sogar der Schmuggel längs der Grenze ist wirtschaftlich bedeutungslos.

Die Verslossenheit der Landschaft wegen der nahen Staatsgrenze verursacht, daß die Umwandlung vom Ackerland zu den Grünflächen langsamer ist als auf dem benachbarten Pohorje längs der Drau. So vermindern sich z. B. die Ackerflächen vom Jahr 1900 bis 1948 in den bergigen Katastergemeinden nördlich der Drau um ungefähr -5% , der Weideflächen um -7% , auf dem Pohorje südlich der Drau aber um -13% , bzw. um -7% . Parallel damit vermindert sich auch die Zahl der Bergbewohner; langsamer geschieht das nördlich der Drau, schneller in den Katastergemeinden südlich der Drau.

Die Staatsgrenze wirkte in der Zwischenkriegszeit am sichtbarsten auf die Stabilisierung des slowenischen ethnischen Charakters der Grenzlandschaft. Der deutsche Entnazionalisierungsdruck, der keilförmig gegen das Drautal und auch ins ober Pesnicatal drang, hört ganz auf.

Für die Okkupationszeit stehen uns keine zuverlässigen Daten zur Verfügung. Formal gab es damals keine Staatsgrenze, tatsächlich war es aber, als bestünde sie noch. Die slowenische Bevölkerung war noch mehr isoliert von der Talbevölkerung, und auch deswegen fand die slowenische Freiheitsbewegung in der Berglandschaft eine starke und zuverlässige Stütze.

In den ersten Nachkriegsjahren bewegt sich die Wirtschafts- und Populationsentwicklung noch auf ähnlichen Wegen wie früher. Die hermetisch abgesperrte Staatsgrenze, die relative Rückständigkeit des agrarischen Grenzgebietes sowie auch der nachbarigen österreichischen Grenzlandschaft machte alle bedeutendere Kontakte zwischen den Orten diesseits und jenseits der Staatsgrenze unmöglich, behindert waren aber auch die Kontakte zwischen den einzelnen Gebieten auf unserer Seite. Der Grenzübergang bei Radlje hatte kaum etwas lokalen Verkehr.

Ein neues Moment entstand mit der Modernisierung der Waldwirtschaft, womit der Bedarf nach unqualifizierten Arbeitskräften wesentlich gemindert wurde, wegen der nahen Staatsgrenze wurde aber das Waldstraßennetz langsamer gebaut. Das Drautal wurde in jener Zeit schneller industrialisiert und urbanisiert. Deswegen und auch wegen der Abgelegenheit hinsichtlich des Verkehrs und wegen der ungünstigen natürlichen geographischen Verhältnisse behielt die Grenzlandschaft noch ihren starken Agrarcharakter; die tägliche Migration in die nahen Industrieörter ist kaum bemerkbar. All das, die wirtschaftliche Unwirksamkeit der nahen Staatsgrenze und die weniger günstigen Verhältnisse der Grundbesitze verursachten nun eine verstärkte Abwanderung der überflüssigen Agrarbevölkerung mit allen sozialgeographischen Folgen. Man bemerkt immer mehr die früher noch nicht sichtbare Depopulation.

Die Staatsgrenze spürt man aufs neue besonders in der zweiten Phase, wo ihre Liberalisierung beginnt. Das Netz der Waldstrassen wird jetzt schneller gebaut. Die raschere Mechanisierung der Land- und Waldwirtschaft im Gesellschaftssektor, die wirtschaftliche Entwicklung im Drautal und im Mariborer Industriebecken so wie auch in den Gebieten jenseits der Staatsgrenze, all das verursacht eine innere Beunruhigung der Grenzbevölkerung.

Die Gravitationseinflüsse der angrenzenden Zentralorte dringen schnell in die ganze Grenzregion ein: es steigt die Pendelwanderung, noch mehr die dauernde Aussiedlung. So können wir eine rasche Abwanderung junger Arbeitskräfte registrieren, die Agrarbewohner altern, Bauernhöfe werden nicht nur im Bergland verlassen, sondern auch im ökologisch günstigeren oberen Pesnicatal, wo es wegen der starken agrarischen Dichte, der Modernisierung des Ackerbaus und des Weinbaus im gesellschaftlichen Sektor zu einem dynamischeren Suchen nach Beschäftigung in nicht agrarischen Tätigkeiten diesseits und jenseits der Grenze kommt. Die Einwohnerzahl im Grenzgebiet vermindert sich, rasch, und das in der Richtung vom Osten nach Westen. Vom Jahr 1948 bis 1970 verminderte sich in der Grenzlandschaft im oberen Pesnicatal um etwa -5 bis -10% , auf dem östlichen Kozjak ungefähr um -20% , im Mittelgebiet um -25% , auf dem Košenjak und Ausläufern der Koralpen im Westen sogar um -30% bis -40% .

Parallel damit wird auch die Umstrukturierung der Agrarbewohner beschleunigt, und das in der Richtung vom Westen nach Osten, vom unmittelbaren Grenzgebiet gegen das Drautal und Pesnicatal. Nach den Angaben vom Jahre 1966 gab es im Grenzgebiet etwa 60% Bauernhauswirtschaften, der Anteil gemischter Hauswirtschaften war klein, der Depopulationsprozeß ging aber am stärksten vor sich.

Die innere Zone längs der Grenze wurde während dieser Zeit ein Gebiet eigenartiger Form der inneren Migration. Da es keine Möglichkeiten der Beschäftigung in nicht agrarischen Tätigkeiten gab, wurde die zerfallende Agrarbevölkerung gezwungen, ihre Beschäftigung auch im unmittelbaren Grenzgebiet jenseits der Staatsgrenze zu suchen, und das meist in der Bauernarbeit. Diese, früher unbekannte Migration ist spontan, gelegentlich und kaum evidenztiert. Täglich oder wöchentlich gehen Männer und Frauen an ihre Arbeitsplätze. Auf die Inovation einer solchen Migrationsbewegung wirkt nebst der spezifischen Umschichtung der Agrarbevölkerung auch die nahe Staatsgrenze.

Jetzt wird auch die Verwandlung der Bodenkategorien beschleunigt. Wenn sie bis zum 2. Weltkrieg stärker auf dem Pohorje südlich der Drau war, beginnt nun eine größere Dynamik im eigentlichen Grenzgebiet. Die nahe Staatsgrenze wirkt nicht stimulativ auf den Ackerbau, auch nicht auf den Obst- und Weinbau im Privatsektor, noch weniger auf die Kommasation der Ackerlandflächen. Durch die Terrainuntersuchungen wurde festgestellt, daß schon bei der Neigung 15° die Äcker rasch in die Grünflächen verwandelt werden, die Weideplätze aber schon bei der Neigung 20°. Nach den Katasterangaben haben sich die Ackerflächen im Grenzgebiet vom Jahr 1946 bis 1969 um rund -27% verringert, die Weideflächen sogar um -35%. Dem gemäß haben sich die Waldflächen vergrößert, viel mehr im Grenzgebiet des Draugebirges als auf dem Pohorje, um etwa -15%. Weil aber der Kataster nicht ganz auf dem laufenden ist, ist die Verwandlung Landwirtschaftsflächen tatsächlich noch größer. Die Kartierung auf dem Terrain beweist, daß wir zu den neusten Katasterangaben noch ungefähr 15% bis 20% verwandelnder Flächen rechnen müssen. Die Verwandlung der Bodenausnutzung geschieht meist durch Vergrößerung der Waldflächen, das heißt zugunsten der Verwaltung, nur im oberen Pesnicatal durch die Acker- und Obstbauflächenverminderung zugunsten der Wiesenflächenvergrößerung d. h. der Vergrünlandung.

Die Grenznähe wirkt in diesem Zeitabschnitt im Kontext mit anderen räumlichen sozialgeographischen Erscheinungen auch auf die sozialkulturellen Verhältnisse der Grenzbevölkerung destimulativ. Die Agrarbevölkerung altert rasch, es gibt immer weniger Schulkinder, die Sozialbrache steigt, die wirtschaftliche Rückständigkeit wird immer deutlicher. Die Grenzbevölkerung ist im Vergleich mit der mobileren, reicheren, teils schon urbanisierten Talbevölkerung in einer unebenbürtigen Lage, sie benimmt sich deswegen im gesellschaftlichen und kulturellen Leben immobil und hat keine Perspektive. Deswegen zeigen sich die Tendenzen nach einer rascheren Veränderung der Lebensart, draus resultiert, daß viele Hoferben sogar die potenziell fähigen Bauernwirtschaften verlassen. Die täglichen und wöchentlichen Migranten kommen zwar noch zurück, aber ihr Ziel ist eine dauernde Umsiedlung ins Tal, in einen Industrieort. Die konservative Mentalität der Daheimbleibenden und ihre perspektivlosen wirtschaftlichen Möglichkeiten hemmen das Bestreben nach einer höheren Bildung.

Heute ist die Staatsgrenze in ihrer ganzen Länge offen. Damit aber entstehen neue gesellschaftliche und wirtschaftliche Probleme. So sehen wir, daß der gesellschaftliche Unterschied der Grenzbevölkerung andere Gründe hat als bei der Bevölkerung bei der Nachbarsortschaften in den Tälern.

Aus dem Referat ist ersichtlich, daß das slowenische Grenzgebiet längs der Drau im Vergleich mit den benachbarten geographischen Bereichen aller drei Gemeinden nicht nur in der wirtschaftlichen Basis und in der Initiative rückständiger ist, sondern auch in der Mentalität und hinsichtlich der Bildung. Für die ganze Entwicklung ist eine Spontaneität kennzeichnend. Teilweise »trägt die Schuld« für eine solche Lage die Wirkung der vorher erwähnten spezifischen Staatsgrenze, die im Vergleich mit einigen anderen Staatsgrenzsektoren Sloweniens im wesentlichen noch immer »gesperrt« ist. Durch ihre Funktion ist aber diese Spezifität nicht im Charakter der Grenze als solchen geschildert, sondern als ein Teil der Gesamterscheinungen im geographischen Raume. Deswegen ist es nur möglich, die Wirkung der Staatsgrenze auf die Gesamtentwicklung des Grenzgebietes im Zusammenbunde mit anderen räumlichen natur- und sozialgeographischen sowie historischen Erscheinungen festzustellen.